

Stedenbouw in Kosovo: visievorming voor transitie

AUTEUR & FOTOGRAFIE Kobe Boussauw

Het ontwikkelen van een breed gedragen visie voor toekomstige ruimtelijke ontwikkeling kan in postconflictsituaties bijdragen tot het herstel van de hoop en de transparantie van het beleid. Een illustratie aan de hand van het geval Kosovo.

De smeltkroes van culturen en de intensiteit waarmee de geschiedenis zich er de laatste eeuwen afspeelde heeft in de Balkan zichtbaar sporen nagelaten. In Kosovo in het bijzonder zorgde de opeenvolging van ideologisch sterk van elkaar verschillende regimes, elk met hun eigen stedenbouwkundige logica, telkens voor trendbreuken in de ontwikkeling van de steden en landschappen.

De ontstaansgeschiedenis van sommige Kosovaarse steden gaat terug tot de vestiging van enkele Servisch-orthodoxe kloosters, die het idyllische landschap aan de voet van de indrukwekkende bergketens opzochten. Onder het Ottomaanse Rijk groeiden deze nederzettingen door handelsactiviteiten en ambachten. Deze steden ontwikkelden zich rond de bazaar, die tot op de dag van vandaag bestaat uit winkeltjes, ateliers, stegen en waterkanalen. De architectuur van de woningen was vaak op ruraal-Albanese leest geschoeid en de Orthodoxe kerken werden aangevuld met Ottomaans-Albanese moskeeën. Tijdens de Tweede Wereldoorlog legde de Italiaanse bezetter in het westen van Kosovo een strikt, bijna Haussmanniaans, stedenbouwkundig stramien op dat weinig respect toonde voor de historische structuren. En het socialistische naoorlogse regime kenmerkte zich door visionaire planning op basis van grote industriële en sociale projecten die de vooruitgang moesten belichamen.

Karakteristieke expressionistische architectuur.

Het conflict tussen de Albanese en de Serviërs, dat in 1999 met de Kosovo-oorlog en het ingrijpen van de NAVO een triest hoogtepunt bereikte, lijkt korte metten gemaakt te hebben met elke traditie van stadsplanning. Sindsdien

heeft een nauwelijks gecontroleerd en ongecorrigeerd liberalisme de ruimtelijke ontwikkeling in haar greep.

Desintegratie van een modelstaat

Stedenbouwkundige ingrepen speelden een belangrijke rol in de planeconomie van maarschalk Tito, die tot begin van de jaren tachtig Joegoslavië tot een socialistische modelstaat wilde boetseren. Naderhand is het eenvoudig om kritiek te leveren op de centralistische planvorming, de technocratische implementatie en de sociaal-realistische architectuur die de regionale context leek te negeren. Bij veel inwoners van de voormalige federale staat staan de grootse bouwprojecten echter nog steeds symbool voor de welvaart van weleer. Niet zozeer in de succesvolle jonge landjes Slovenië en Kroatië, die na het neerdalen van het stof van de Balkanoorlogen snel economische aansluiting vonden bij West-Europa. Des te meer echter in Servië, Macedonië en Montenegro, die nog steeds moeite hebben het verleden van zich af te schudden en zich te heroriënteren in de richting van Europa. In Bosnië en Herzegovina en vooral in Kosovo blijft men voorlopig met veel vertwijfeling terugkijken op de recente en minder recente geschiedenis. In beide gebieden ligt de economie al jaren op apegapen en wordt het onderhuidse conflict nog steeds gecontroleerd door een internationale vredesmacht.

Kosovo, waar de hel pas in 1999 losbarstte, is voorlopig het laatste knelpunt in het Balkanverhaal. Na een conflict tussen etnische Albanese – die bijna negentig procent van de bevolking uitmaken en grotendeels moslim zijn – en de door Milošević geleide Servische militairen en paramilitairen sloegen honderdduizenden mensen op de vlucht en werden tienduizenden huizen platgebrand. Sindsdien bestuurt een interim-administratie van de Verenigde Naties de Servische provincie. De regering en gemeentebesturen worden beschouwd als voorlopige instellingen die enkel bij gratie van het VN-bestuur functioneren en slechts een beperkte autonomie bezitten.

Ruimte, architectuur en ideologie

Ruimtelijke ordening en ontwikkeling is in Kosovo een bevoegdheid van de regering en de gemeenten. Het interim-bestuur houdt zich bezig

met zaken die cruciaal zijn voor de veiligheid en stabiliteit, zoals politie, douane, recht en registratie van personen en auto's. Ruimtelijke ordening maakt geen deel uit van dit pakket. Wel wordt er sinds een aantal jaren expertise geleverd en technische ondersteuning geboden aan het bevoegde ministerie en de gemeentelijke diensten binnen een reeks programma's van het VN-agentschap UN-HABITAT. Deze activiteiten staan in principe los van het interim-bestuur. UN-HABITAT bezit dus geen enkele uitvoerende bevoegdheid.

Vandaag de dag kijken de Kosovaarse Albanezen met gemengde gevoelens terug op Tito's sterk staatsgeleide ruimtelijke ontwikkeling. Hoewel heel wat projecten, zoals fabrieken, kantoorgebouwen, hospitals, hotels, stations en sportaccommodaties, in belangrijke mate hebben bijgedragen aan de werkgelegenheid en de welvaart, heeft men er toch een wrange nasmaak aan overgehouden. Want de beslissingen werden genomen in Belgrado, een dagreis van Kosovo verwijderd, waar men wist wat goed was voor Joegoslavië en Servië. Waar het ontbreken van participatie door de lokale bevolking in veel Servische steden en dorpen als een gemis werd ervaren, kwam daar in Kosovo nog een etnisch aspect bij. Het Albanese deel van de bevolking voelde zich gepasseerd en was niet ongevoelig voor de gevolgen van bepaalde brutale ingrepen. Meer dan eens moest een historische moskee wijken voor een kaarsrechte boulevard of werd een moslimbegraafplaats tot stadspark omgetoverd. Sociale huisvesting nam de vorm

aan van betonnen wolkenkrabbers, die fel contrasteerden met de ommuurde clanwoningen waarin de meeste Albanese families tot dan toe hadden geleefd.

Moslimbegraafplaats omgeven door sociale woningbouw.

Overheid of beleid?

Het beeld dat de gemiddelde Kosovo-Albanees had van de overheid werd er na het conflict in 1999 bepaald niet beter op. Overheid werd niet enkel meer geassocieerd met communisme, non-participatie en het negeren van regionale verschillen, maar bovendien met georganiseerde agressie en etnische zuiveringen. Deze negatieve perceptie heeft het draagvlak voor bijna elke vorm van overheidssturing in Kosovo ernstig aangetast.

Binnen het domein van de ruimtelijke ordening wordt het non-beleid nog eens versterkt door de relatief actieve bouwnijverheid waarin grote sommen geld circuleren. Veel Kosovo-Albanezen die in het buitenland werken, willen hun fortuin in hun geboortestreek investeren, en vastgoed is zo ongeveer de enige sector waarin men zijn kapitaal zonder al te groot risico kan beleggen. Vaak worden midden in historische stadscentra appartementblokken neergepoot die geen enkel gevoel tonen voor de context. Langs de verbindingswegen schieten benzinestations, motels en supermarkten als paddenstoelen uit de grond. Landbouwgronden worden herverkaveld en aan de hoogstbie-

dende verkocht. Lintbebouwing, een fenomeen dat in Servië nauwelijks voorkwam, is in Kosovo in volle opmars: naoorlogse ontwikkeling in puur Belgische stijl.

Voor de passant is het duidelijk: hier heeft de socialistische staat verloren en de vrije markt gewonnen. Stedenbouwkundige ambtenaren vragen zich verveest af wat hun rol in dit spektakel zou kunnen zijn. Er is geen transparant vergunningensysteem, de interpretatie van plannen hangt nog vaak af van de natte vinger van de dienstdoende ambtenaar of geïnteresseerde politicus, er wordt volop gespeculeerd met grond en de corruptie tiert welig. Bovendien zijn er geen financiële instrumenten om grond te kopen, te onteigenen of in compensaties voor eigenaars te voorzien. En elke bemoeienis vanwege de overheid wordt door de betrokken investeerder als een persoonlijke aanval op zijn bewegingsvrijheid beschouwd, die met gelijke middelen moet worden bestreden. Desnoods door de bevoegde ambtenaar te bedreigen, of erger. Vanuit politieke hoek is er nauwelijks enige wil om weer wat grip op het systeem te krijgen, want dat zou door de economisch belangrijke bouwsector wel eens als een vijandig signaal kunnen worden opgevat.

De gevolgen voor de ruimtelijke kwaliteit worden jaar na jaar duidelijker: splinternieuwe appartementen in het stadscentrum staan leeg, schitterend gelegen brownfields blijven onaangeroerd en liggen als zwarte kankers in het stadsweefsel, de suburbanisatie neemt toe en infrastructuurverbeteringen raken langzaam maar zeker gehypothekerd door de overloed aan illegale constructies. De omgevingseffecten zijn legio: de waterkwaliteit vermindert jaar na jaar, de energiebehoefte stijgt, het aantal verkeersongevallen neemt toe, landbouwgrond versnipperd en landschappen verliezen hun pracht.

Informeel stadsuitbreidingen.

Hoop en visie

Maar zelfs in deze omstandigheden blijven mensen hun idealen koesteren. Hoop is een belangrijk aspect van de naoorlogse samenleving. De hoop dat de

politieke situatie stabiliseert, dat de economie weer op gang komt, dat de steden hun glorie van de jaren zeventig terugvinden en méér.

Binnen het ondersteuningsprogramma voor ruimtelijke planning in de Kosovaarse regionale steden organiseerde UN-HABITAT in de loop van 2007 een aantal workshops rond ruimtelijke visievorming. Daaruit bleek dat de zin voor nieuwe projecten minder ver weg is dan vermoed.

Werkgelegenheid, onderwijs, sportaccommodatie en verbetering van verkeersinfrastructuur stonden boven aan de agenda's van de deelnemers. Het grote verschil is dat men tegenwoordig privé-investeerders als de ideale kapitaalverstrekker ziet en niet langer de overheid. De bouwwoede op private percelen geeft aan dat er inderdaad kapitaal beschikbaar is. De gemeentebesturen en ministeries staan echter zo zwak in hun schoenen dat ze er vooralsnog niet in slagen om gemeenschappelijke doelstellingen te formuleren en investeringen in de richting van publiekprivate constructies te leiden.

Ondanks – of misschien dankzij – de ontwikkelingen op dit terrein kan

Peja/Peć is eerst en vooral een voetgangersstad.

een groeiend milieubesef worden waargenomen. Vooruitgang is belangrijk, maar niet ten koste van alles. Zuiver water, schone lucht en een degelijke afvalverwerking staan hoger op het verlanglijstje dan men uit de dagelijkse

praktijk zou durven opmaken.

Opvallend is verder dat de visies sterk auto georiënteerd zijn. In tegenstelling tot de West-Europese benadering, worden auto's in Kosovo niet zozeer met overlast als wel met welvaart en vooruitgang geassocieerd, in het bijzonder in het stadscentrum. De Kosovaarse steden zijn voornamelijk zeer sterk op de activiteiten in het centrum georiënteerd, waar de meeste mensen zich te voet verplaatsen. Openbaar stadsvervoer is quasi onbestaand, en het streekvervoer is van lage kwaliteit en niet goedkoop. De kwaliteiten van de op voetgangers georiënteerde binnenstad worden door weinigen onderkend en de noodzaak om autocirculatie te reguleren en openbaar vervoer te organiseren wordt door weinigen gevoeld. Het huidige autogebruik ligt relatief laag en het gemotoriseerd verkeer veroorzaakt dan ook nauwelijks problemen, wat deze houding wellicht verklaart. En hoewel er in de winter vaak slechts de helft van de tijd elektriciteit is, is de algemene verwachting dat energieproblemen zich vanzelf zullen oplossen als de politieke situatie eenmaal gestabiliseerd is en de economie weer aantrekt.

We kunnen stellen dat de concepten van duurzame ruimtelijke ontwikkeling in Kosovo zo goed als onbekend zijn, waardoor er weinig of geen draagvlak bestaat om deze toe te passen. Zoals wellicht overal ter wereld worden ook hier de problemen pas voorzien na het overschrijden van een kritische maatschappelijke drempel. Maar mogelijk kan enige westerse expertise een katalyserende rol spelen in het bewustwordingsproces, zodat flagrante fouten nog voorkomen kunnen worden.

Kindertekeningen

Dat het beeld van de stad van de toekomst sterk bepaald wordt door de emoties van het voortslepende conflict spreekt nog het best uit kindertekeningen. Ter gelegenheid van het planningsproces voor een stedelijk ontwikkelingsplan organiseerde het gemeentebestuur van de

Het gereconstrueerde commerciële centrum.

80.000 inwoners tellende stad Peja/Peć in West-Kosovo in 2006 een tekenwedstrijd voor schoolkinderen over de toekomstige ontwikkeling van de stad.

Twee thema's staken duidelijk de kop op. Het eerste is de 'American Dream'. De

Amerikaanse bevringer staat in hoog aanzien in Kosovo. Manhattanachtige skylines, overvloedig spiegelglas, talrijke grote auto's en luchthavens voor privéhelikopters in het stadscentrum zijn daar niet vreemd

aan. Maar ook de traditionele Albanese architectuur, die door de eeuwen heen gestalte kreeg in kleine winkeltjes op de Turkse bazaar, versterkte herenhoeves en ommuurde clanwoningen, krijgt haar plaats

De toekomstverwachting van schoolkinderen.

in de setting. Het beklemtonen van de eigen identiteit is sinds de oorlog erg belangrijk geworden in Kosovo, veel meer dan in Albanië zelf bijvoorbeeld. Steevast wordt ook verwezen naar de met wilde kleurencombinaties verfraaide gevels van Tirana, de hoofdstad van Albanië. Typisch hedendaagse elementen moeten het geheel wat kruiden: koffiebars, hamburgertenten en pizzarestaurants worden beschouwd als vaste ingrediënten van een levendige stad.

Werken aan de toekomst

Aan de relatief pessimistische uitgangssituatie, zoals in de eerste paragrafen van dit betoog geschetst, wordt echter wel geschaafd. In 2000 is reeds een ministerie van leefmilieu en ruimtelijke planning opgericht. Er zijn nieuwe wetten en administratieve richtlijnen geschreven, het kadaster is in ere hersteld, de gemeentelijke diensten zijn weer opgericht en de meeste gemeenten zijn begonnen met een planningsproces dat uiteindelijk in goedgekeurde ontwikkelings- en bestemmingsplannen moet uitmonden. Deze participatieve processen worden gesteund door verschillende middenveldorganisaties en gevolgd door de pers, en deze spelen dus een belangrijke rol in de ontwikkeling van draagvlak voor een transparante ruimtelijke ordening. Omwille van de hierboven aangehaalde redenen merkt men daar voorlopig nog weinig van, maar de visies komen, de plannen worden gesmeed en de bevolking is hoopvol. Dat hebben de vermelde workshops wel bewezen, die voor veel deelnemers een nieuwe ervaring waren. Er wordt gewerkt aan draagvlakontwikkeling en bewustmaking. Burgers die verantwoordelijkheden op zich nemen, beseffen meer en meer dat zij hun stempel op het beleid kunnen drukken, met een transparantere politiek tot gevolg. Visievorming van onderaf kan met andere woorden de democratie een duwtje in de rug geven.

Kobe Boussauw (Kobe.Boussauw@UGent.be) werkte van april 2006 tot oktober 2007 als UN-Volunteer voor UN-HABITAT in een ondersteuningsprogramma voor ruimtelijke planning in de stad Peja/Peć, Kosovo. Het artikel is geschreven uit eigen naam.